

Аннотация

В статье изложены результаты актуального подхода к междутекстовым сопоставлениям художественных произведений одного автора. Осуществлён многоаспектный анализ автоинтертекстуальных элементов и связей в исторических поэмах Т. Шевченко. Показано их значение для формирования сюжета и композиции, мотивов, духовно-национальных черт персонажей, образной системы, концептов, жанрово-стилевых особенностей произведений.

Ключевые слова: автоинтертекстуальность, жанр, поэма, сюжет, композиция, мотив, образ, концепт.

Summary

In the article results of an actual approach to intertextual comparison of literary works by the same author is given. All-round analysis of autointertextual elements and bonds in historical poems by T. Shevchenko is undertaken.

Their significance for building the plot and composition, motives, spiritual and national features of characters, system of images, concepts, genre and stylistic peculiarities of the work is shown.

Key words: autointertextuality, genre, poem, plot, composition, motive, image, concept.

УДК 821.161.2–32 «19»

Тетяна КОНОНЧУК, к. філол. н., доц.
Академії адвокатури України

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІ ЗВ'ЯЗКИ ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ КОНЦЕПТІВ У ПРОЗІ ПРО 1932–1933 РОКИ В УКРАЇНІ

Масив прозових текстів, що відображають трагедію голодомору 1932–1933 років, дозволяє говорити про інтертекстуальні зв'язки різних рівнів, у тому числі й про екзистенційні концепти. А це найбільш відомі нині твори – У. Самчука, Т. Осьмачки, В. Барки, О. Мак, О. Гончара, М. Стельмаха, Ю. Мушкетика, П. Загребельного та ін. Теоретичні засади до розгляду предмета дослідження залучено з праць, присвячених проблемі інтертекстуальності, Р. Барта, М. Бахтіна, Ю. Крістєвої, Ю. Лотмана, І. Ільїна, Г. Косікова, І. Смірнова, Н. Фатєєвої, Н. Кузьміної, з питань екзистенціалізму – С. Кіркегора, Ж.П.Сартра, А. Камю, з літературознавчих студій – праці Т. Гундорової, М. Жулинського, М. Ільницького, Д. Наливайка, В. Просалової, М. Шаповал та ін.

Приймаємо теоретичні підходи до тлумачення поняття інтертекстуальності, зокрема, М. Бахтіна (як поліфонічне звучання тексту), І. Ільїна (як взаємодію внутрішньо текстових дискурсів), І. Смірнова (як властивість тексту формувати свій зміст за допомогою посилань на інші тексти) та ін. Погоджуємося з висновками С. Киричук про те, що „будь-який текст у сфері інтертекстуальності характеризується як метатекст” [6, с. 16]. Погоджуємося з визначенням В. Просалової про те, що інтертекст – це єдність актуалізованих у художньому сприйнятті

взаємозв'язків, що реалізуються у всьому багатоманітті художнього втілення...» [12, с. 45]. Відповідно аналізовані нами тексти про голод, як і будь-які інші, існують „не відокремлено [...], а в силовому полі собі подібних, співвідносяться з ними” [11, с. 54] і насамперед осмисленням буття.

Виявляємо інтертекстуальну основу творів на таких рівнях, як автор – персонаж, автор – читач, текст – дискурси попередніх культурно-історичних періодів, вбачаємо специфічну мету такої інтертекстуальності в прозі про голодомор, яка прагне «зрозуміти час і людину в ньому» [10, с. 8].

Прозу про 1932–1933 роки складають тексти різних жанрів – від новел до романів, і всі вони відповідно до особливостей жанру розкривають часопростір буття персонажа, а в ньому такі екзистенціали, як істина, гармонія, віра, злагода, розгубленість, відчай, тривога, Бог, смерть та ін. Усвідомлення свого буття персонажем у текстах організовується в певні відкриті системи, типологічні смислові структури, які означаємо екзистенційними концептами. Вони пояснюються спорідненою тематикою та типологією онтологічного буття, яке послужило прототекстом для формування метатекстів, між якими прочитуємо органічні інтертекстуальні зв'язки на різних рівнях. Вочевидь у текстах досліджуваної тематики домінантно звучать екзистенційні дискурси: фантазмагорична картина світу осмислюється людиною і вона осмислює сама себе в абсурдному світі на межі буття / небуття.

В аналізованих текстах продуктивно виявляють себе інтертекстуальні зв'язки у текстуальних та смислотворчих спроможностях. Серед цих творів роман В. Барки „Жовтий князь”, який, як слушно наголошує М. Жулинський, „...zasлуговує на особливу увагу. Адже це перший в українській літературі великий прозовий твір, присвячений національній трагедії України» [5, с. 16]. Отже, „перший великий прозовий твір” цієї тематики вступає в діалог з іншими текстами, причому на пострадянському просторі і в перекладі російською мовою (переклад Л. Танюка, журнал „Дружба народів”, 1991). Глибинна змістова літературна комунікація виводить на генезу цих текстів, а вони виникли і продовжують з'являтися під впливом реалій дійсності, художньо трансформованих спогадів авторів, свідчень очевидців, художнього переосмислення народної прози про 1932 – 1933 роки. Як правило, спогади, свідчення, народна проза або складають матрицю всього художнього тексту, як це виявляємо в романі В. Барки, повісті О. Мак, оповіданнях Ю. Мушкетика, чи вони є одним із значних художніх сегментів тексту, необхідним автору для панорамного відтворення художньої картини світу, виходячи із загального задуму чи закону епічного полотна, як-от роман чи повість (у творах У. Самчука, О.

Гончара, П. Загребельного), чи лаконічно кодують інформацію, як це спостерігалось в текстах радянського часу (в Ю. Яновського, В. Дарди).

Міжтекстову глибинну комунікацію відзначаємо на мотивному рівні, що пояснюється типовими обставинами буття персонажів в одному часі і на широкому географічному просторі України, відбитому в художніх текстах. Продуктивно даний інтертекстуальний аспект виявляє себе в творах, де проблематика голодомору наскрізна. Прикметно, що введення типологічних мотивів виконує структуротворчу роль. Як правило, вони хронологічно моделюють художню дійсність. Відтак, типовими для таких текстів є картини-мотиви відносного благополуччя буття перед колективізацією (Т. Осьмачка, В. Барка). Наприклад, в Т. Осьмачки колишнє благополуччя символічно передається через пейзажну замальовку: „Здавалося, що там аж над зорями одбулася шалено радісна і світла містерія ночі, похожа на великодню відправу на землі в колишніх церквах” [9, с. 102]. У В. Барки це всього лише одне-єдине перше речення, воно пов'язане зі зборами до церкви, отже, залишився маленький промінчик радості, але вона вже дуже хистка: Господиня „наряджає доню: здається, то власне серце, вибране з грудей, окремо радіє”. Чому? Бо „знов лихо: повели чоловіка в сільраду” [2, с. 28]. Дається авторське пояснення заможного стану, що витікає з праці господарів, які ведуть самостійне господарство, а потім тексти послідовно відтворюють буття, в якому хазяїн внаслідок репресивних заходів влади, як-от і план до двору, перестає бути господарем своєї долі, не може нести відповідальності за родину, не може знайти продуктів, щоб прохарчувати себе і рідних. Типологічні мотиви розкуркулення, виселення, хлібовибирання, дій буксирних бригад, реалізації закону, названого в народі «про п'ять колосків», типологічні мотиви дороги і пошуків їжі, домінують виявляє себе мотив їжі, бо стає основним смислом і основним символом життя, хоча їжа голодного лихоліття не є такою, як у звичному розумінні, але в обставинах голоду вона є засобом порятунку від смерті, хоча іноді саме їжа наближає смерть; міжтекстову комунікацію виконують мотиви смерті, канібалізму, трупоїдства, поховання, мотиви-символи виживання. Ці мотиви виявляють глибинні міжтекстові зв'язки, оскільки автори в основу своїх текстів брали реалістичний принцип відображення художніх реалій. Відображаючи реальні події, художні тексти також виявляють ідеологічну міжтекстову комунікацію, вона ведеться в плані художньо змодельованих документальних реалій, ситуацій, обставин (це домініанта текстів, створених в Україні) або містить потужний викривальний чинник (його домінуюча парадигма в творах еміграційної прози).

Активно вводиться метафізична проблематика, яка виконує смислотворчу функцію, підводячи до з'ясування глибинних причин обставин, що переживають персонажі. Метафізичний дискурс виявляє звертання до Біблії, до таких понять, як Божа кара, відповідальність за

сподіяне (В. Барка, Т. Осьмачка, О. Мак, А. Дімаров та ін.). Наприклад, у В. Барки релігійні, а власне морально-етичні аспекти звучать уже на початку роману в проповіді священика: „Як покаємося, простить Господь і помилує” [2, с. 44]; це також біблійні образи, сентенції з різних розділів Святого Письма. Зокрема, про заповіді: „Живем без страху Божого [...]. Ми кажем, чого любити сусідів, коли кривдять? Так тоді ж любов справжня! Бо чого варта, якщо – на обмін для рівної плати, мов гроші. Згадаймо розбійників, розп’ятих коло Ісуса. Один насміявся з істини. Другий благав Господа про помилування, і двері раю відкрилися – тому, хто кривдив інших” [2, с. 45].

Кожен етап входження в голод, вибудований мотивами-епізодами, типологічно відтворює стани персонажів, їхнє осмислення буття, допоки це осмислення ними фізично ще можливе. Бо коли розгортаються мотиви-картини паралізуючих масових смертей, це осмислення типологічно виконується або в авторських відступах, або читач як співучасник сприйняття дійсності сам осмислює дійсність на основі реалістично-натуралістично відтворених моторошних картин (У. Самчук, Т. Осьмачка, В. Барка, О. Мак та ін.). Наприклад, у роздумах персонажа О. Мак: „Голод – не самоціль, а засіб, яким людину змушувалося забувати про речі вищого порядку...” [7, с. 78].

Свідчення як інтертекст і водночас як екзистенційний вимір буття персонажа також активно функціонує в досліджуваних текстах. Як-от у В. Барки розповідає жінка в дорозі: „Чемна сусідка завела розмову; згодом, коли Мирон Данилович розговорився, то сказала, що вертається додому – на Кубань. А була в Сибіру” [2, с. 203]. І далі вводиться монолог-сповідь персонажа: „Разом з батьками забрали і виселили в Архангельськ [...] Було багато таких, як і ми, і здебільшого вони вмирили: і діти, і батьки. А я втекла! – втекла і сама-самісінька добралася на нашу Кубань” [2, с. 203]. Уся подальша розповідь подорожньої складає монологічну оповідь, типологічну зі свідченнями очевидців, надрукованих масово нині у багатьох виданнях. З цієї, наприклад, розповіді постає типова картина про виселення, „лапункти”, ставлення в них особливо до жінок. Свідчення тут виконує формотворчу функцію, виступає активним елементом художнього тексту, розширює художній простір поза межі України, виявляє типологічні ознаки тоталітарної дійсності. Залучену розповідь персонажа автор і сам означає як оповідання: „Підчас того оповідання нестерпний смуток і жаль пройняв селянина” [2, с. 203]. Оповідь епізодичного персонажа проектується на узагальнення головного героя, Мирона Катранника: „Зоставшись один, думав свою думу без кінця: „Виходить таки справді панують найчортячіші вороги неба і вірних, розруйнують життя і серця – аби обернути люд в заражений скот, і тягти з нього кров безперешкодно...” [2, с. 203].

Осмислення голодового буття виявляє часові межі особливого переживання голоду чи то в авторській мові, чи то в мові персонажів, як-от у В.Барки в діалозі даються індивідуально-авторські оцінки-епітети: „Ви від якого місяця голодні? – З осені дуже голодні, а зовсім – від грудня (йдеться, вочевидь, реально про осінь 1932 р. – *Т. К.*) – Від грудня? Тепер нема такого місяця. – Ні, є грудень. – Нема, вже нема! Тепер місяці нові – вчора нам сусід сказав. – Як по-новому грудень? – Зветься: трупень. – Січень – як? – Зветься: могилець. – А ті, що попереду? – Вересень тепер розбоєнь, бо грабував всіх, жовтень – худень, а листопад – пухлень. – А після січня? – Лютий – людоїдень, березень – пустирень, квітень – чумень, а далі я забув... [2, с. 305]. Внутрішні монологи розкривають різні стани екзистенції аж до морального збайдужіння, як-от Ю. Мушкетика: „Хотина подумала, що вона навіть не спитала, як його звати (помираючого голодного хлопчика – *Т. К.*), та те, зрештою, було їй байдуже. Як і все на світі. І весь світ” [8, с. 102].

Наскрізний мотив дороги, як-от в У. Самчука: Корній пішов до лісу, „шукає їсти. На думці жінка, дочка і маленька внука. Всі вони хочуть їсти, всі чекають на нього дома. І ступав по лісі, дивився на птахів, на дерева і на рослини... Що він тут знайде? Все не на їжу створене” [13, с. 161–162].

Роздуми про причини трагічних обставин спонукають авторів звертатися до введення в тексти офіційних директивних документів, листів. Часом такі листи, створені на основі реальних, є літературними містифікаціями, необхідними для відтворення екзистенції персонажів. Так, в А. Дімарова секретар райкому партії Григорій Гінзбург „писав листа Сталінові, людині, якій звик беззастережно вірити, на яку дивився як на спадкоємця Леніна” [4, с. 120].

Відзначаємо текстові зв'язки всередині одного тексту про голодомор, особливо, коли йдеться про мотиви-епізоди переживання трагедії, вони типологічні в розповідях персонажів при їх зустрічах у дорозі, при обміні інформації, в розмірковуванні масштабів трагедії, втрат тощо. Таких прикладів особливо багато в широких епічних полотнах, що органічно для даного типу жанрів (наприклад, у творах В. Барки, У. Самчука, Т. Осьмачки, О. Мак та ін.). Крім того, ці внутрішні текстуальні зв'язки виходять за межі окремих текстів, вступають у діалоги з іншими, підтверджують теоретичне визначення М. Шаповалової про те, що «кількість можливих зв'язків між елементами тексту зростає не лише тоді, коли текст контактує з іншими текстами всередині однієї системи, а також тоді, коли він прирощує значення поза її межами» [14, с. 17]. Екзистенція відтвореного художнього часу і буття персонажів містить панорамно-інформаційний характер у репліках персонажів, внутрішніх монологів, дискусіях-діалогах, в авторських відступах.

Побудовані на спогадах, свідченнях, документальних фактах офіційних, видрукованих у незалежній Україні джерел, прозові тексти про

голод перебувають у діалозі з цими текстами насамперед епізодами-мотивами, в яких потужно виявляє себе психологічний чинник, актуалізуються екзистенційні концепти. Вони є структуротворчими чинниками текстів і водночас смислово-психологічними акцентами, перебувають у глибинних взаємозв'язках; кожен текст, справді, „виступає як інтертекст” [3, с. 115], „виявляється місцем перетину інших” [11, с. 57]. Усі разом, побудовані на осмисленні реальних подій і явищ, аналізовані твори багатоаспектно відтворюють художню картину часу і людину в ньому, що впливає з їхньої мети: вони моделюють минуле „в текстуалізованій формі” [1, с. 209].

Узагальнення спостережень про інтертекстуальні зв'язки в прозі про голодомор 1932 – 1933 рр. дозволяють зробити такі основні висновки: 1. авторські прозові тексти перебувають в органічному діалозі з народною прозою, поетичним фольклором, що пояснюється їх генезою; 2. створені на одну тему про голодомор 1932 – 1933 рр., тексти виявляють міжтекстову комунікацію; 3. продуктивними інтертекстуальними елементами виявляють себе введені фрагменти директивних документів з метою посилення фактологічної парадигми; 4. продуктивно функціонують біблійні образи, символи, сентенції зі Святого Письма – найчастіше як морально-етичні чинники; 5. в цілому інтертекстуальні зв'язки багатоаспектно моделюють екзистенційні концепти, такі, як віра, страх, Божа кара, смерть, відповідальність за життя, за вчинені гріхи, почуття милосердя і жертвності.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Баррі П.* Вступ до теорії: літературознавство і культурологія / *П. Баррі.* – К.: Смолоскип, 2008.
2. *Барка В.* Жовтий князь: роман / *В. Барка.* – К.: Дніпро, 1991.
3. *Барт Р.* Избранные работы: Семиотика. Поэтика / *Р. Барт.* – М., 1989.
4. *Дімаров А.* Тридцяті... (Притча про хліб) // В тіні Сталіна: повісті / *А. Дімаров.* – К., Дніпро, 1990. – С. 120–175.
5. *Жулинський М.* У світлі віри / *М. Жулинський* // Жовтий князь: роман / *В. Барка.* – К.: Дніпро, 1991. – С. 3–22.
6. *Киричук С.* Інтертекстуальні і текстуальні аспекти творчості Ю. Липи: автореф. дис. на здоб. ступ., к. філол. н. – 10.01.01 – українська література / *Світлана Киричук.* – К., 2007.
7. *Мак О.* Каміння під косою: повість / *Ольга Мак.* – К.: Лелека, 2004.
8. *Мушкетик Ю.* Христос і Марія у срібнім окладі // Суд: оповідання / *Ю. Мушкетик.* – К.: Генеза, 2004. – С. 98–110.
9. *Осьмачка Т.* Старший боярин. План до двору: романи / *Т. Осьмачка.* – К.: Укр. письменник, 1998.

10. *Погрібний А.* Естетичні виміри художнього конфлікту // Літературні явища і з'яви: Статті. Портрети. Силуети. Наближення / *А. Погрібний.* – К.: Майстерня книги, Оранта, 2009. – С. 8–62.
11. *Просалова В.* Інтертекстуальний аналіз: pro et contra / *Віра Просалова* // Філологічні семінари: Літературознавчі методології: практика і теорія. – Вип. 7. – К.: ВПЦ ун-т, 2004. – С. 54–60.
12. *Просалова В.* Інтертекстуальність: термінологія, типологія // Інтертекстуальність художнього тексту: текстотвірний і рецептивний аспекти: монографія / *Віра Просалова, Олена Бердник.* – Донецьк: Норд-Прес, 2010. – С. 4–61.
13. *Самчук У.* Марія: роман / *У. Самчук.* – К.: Рад. письменник, 1991.
14. *Шаповал М.* Інтертекст у світлі рапми: міжтекстові та міжсуб'єктні реляції української драми: монографія / *Мар'яна Шаповал.* – К.: Автограф, 2009.

Аннотація

В статті розглядаються найбільш відомі прозаїчні твори про трагедію голодомора 1932–1933 років на Україні. Акцентується увага на тому, що проблематика досліджуваних текстів дозволяє говорити про інтертекстуальні зв'язки на різних рівнях, однак екзистенціальні концепції прослідковуються в них домінують. Така поліфонія пояснюється типологічною метою даних текстів – максимально відобразити картину світу і людини в ній на межі буття/небуття, прослідкувати комплекс самоосмислення персонажа і осмислення ним буття суспільства, держави.

Ключові слова: інтертекстуальність, автоінтертекстуальність, екзистенціалізм, концепт, прототекст, метатекст.

Summary

The article deals with the best-known prose works about the 1932-1933 famine tragedy in Ukraine. The author emphasizes that the problems of the analyzed texts enables us to research intertextual connections at their different levels but existential concepts appear to be dominant in them. The corresponding polyphony results from their typological purpose which is to reflect the mental picture of the world and the person in it at the margin of existence/non-existence, to observe the character's self-determination complex and his understanding the society's and state's existence.

Key words: intertextuality, autointertextuality, existentials, concept, prototext, metatext.

УДК 821.161.2-94.09

Світлана БЛЮКІНЬ, асистент
Донецького національного університету

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР РОМАНУ В.ДОМОНТОВИЧА „ДОКТОР СЕРАФІКУС”

У статті виявлено значення інтертекстуальних запозичень для висвітлення філософського підтексту роману В. Домонтовича „Доктор Серафікус”, з'ясовано специфіку інтертекстуального простору досліджуваного роману.

Ключові слова: інтертекстуальний простір, інтелектуальний роман, підтекст.